

TAIKHAR ÇULUU YAZITI

AZZAYA Badam¹

Özet: Bu çalışmada Moğolistan'ın Arkhangai vilayeti, İkhtamir ilçesinde bulunan Taihar Çuluu'daki runik harfli yazıtın metinleri tanıtılmaktadır. Taihar Çuluu yazıtının Orta Asya'daki Göktürk ve Uygur Kağanlığı'na ait runik yazıtlarından ayrılan en önemli özelliği mürekkeple yazılmış olmasıdır. Bu yazıtın bazı yerlerinde bulunan harfler silinmiş olduğundan metnin bir kısmı herhangi bir anlam ifade edememekte, ancak bazı bölümleri de geniş bir bilgi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Göktürk yazıtı, runik yazıt, Taihar Çuluu, Hoyto Tamir

The Inscription of Taihar Chuluu

Abstract: In this article, we introduce the Taihar Chuluu texts written in the runic alphabet and found in the Ikh Tamir region of the Arkhangai province in Taihar Chuluu. An important characteristics that distinguishes Taihar Chuluu inscriptions from the Gokturk and Uighur inscriptions in Central Asia is that they were written in ink. As some of the letters in the inscriptions were wiped out, some parts are unintelligible, yet some other parts contain much information.

Key words: Runic inscription, Taihar Chuluu, Hoyto Tamir.

Arkhangai vilayeti, İkhtamir ilçesindeki Taihar Çuluu üzerinde Runik, Soğd, Uygur, Moğol, 'Phags-pa, Tibet, Lanz, Mançu, Eski Oyrat, Çin harfleriyle olmak üzere 200'e yakın yazıt bulunmaktadır. Bunlardan en eski zamana ait olanı runik yazıtlardır.

Taihar Çuluu yazıtının en önemli özelliği Orta Asya'daki Göktürk ve Uygur Kağanlığı'na ait runik yazıtlar içinde mürekkeple yazılmış bir yazıt olmasıdır. Moğolistan, Kırgızistan, Yenisey ve Talas'tan bulunmuş bütün runik yazıtlar içinde kaya üzerine yazılmış başka yazıt yoktur. Ama kağıt üzerine mürekkeple yazılmış runik metin Kara Koço'da bulunmuştur. Bu yazıt, Göçebelerin sadece kaya üzerinde yazmadıklarını, mürekkep ve kağıdı daha yaygın bir şekilde kullandıklarını kanıtlayan bir delildir.

Yazıtlardaki tarih kayıtlarını inceleyen Louis Bazin² yazıtın VIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarına (753 ile 756 yılları arası) ait olduğunu söyler. Ama yazıtın söz

¹ Moğolistan Milli Üniversitesi, Ulaanbaatar, MOĞOLİSTAN.

² Bkz. Louis Bazin, Les Calendriers Turcs Anciens et Medievaux, Lille, 1974, 800 s. Les Systemes Chronologiques Dans Le Monde Turc Ancien, Budapest-Paris, 1991, s. 210-221

varlığı ve harflerin biçimlerine bakıldığında, yazıtın Göktürklerin son, Uygur Kağanlığının erken dönemine ait olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmacılar, 744-745 yıllarında devlet kuran Uygurların 760 yılı ortasında Soğd alfabesinden Uygur yazısını geliştirerek devlet yazısı hâline getirdikten sonra Göktürklerin kullandığı runik yazıyı bıraktıklarını söyler. Özellikle Uygurlar Mani inancını kabul edip dinî kitapları tercüme etmeye başladıklarından sonra runik ve diğer Uygur yazıtlarında dinî konular yer almaya başlamıştır. Mesela, Bulgan vilayeti, Daşınçilen ilçesindeki Arkhanan yazıtında 𐰉𐰺𐰽𐰸 𐰽𐰺𐰽𐰸 /*qutluq bolzun - 𐰽𐰺𐰽𐰸 𐰽𐰺𐰽𐰸* - *kutlu olsun*/ dua cümlelerinin yer almasından Taikhar Çuluu'daki yolculukla ilgili duaların da Uygur dönemine ait olabileceği düşünülmektedir.

Taikhar Çuluu'nun runik yazıtı, W.Radloff'un başkanlık ettiği bilimsel heyette çalışan D. A. Klementz tarafından ilk defa el yazısıyla yazılması ve "Hoyto Tamir Yazıtı" diye adlandırılmasından sonra onun araştırmasının verdiği bilgilerle bilim adamları tarafından incelenmiştir. Bu yazıtı ilk önce W. Radloff okuyup tercümesini yapmış³ ve onun el yazısıyla yapılan yayımının desteğiyle Türk bilim adamı H. N. Orkun modern Türkçe'ye çevirmiştir⁴. Daha sonra S. E. Malov, önceki el yazının desteğiyle inceleyip Rusça'ya tercüme etmiştir⁵.

Ünlü Moğol tarihçi H. Perlee, "Taikhar Çuluu" adlı özel broşüründe runik yazıtının önceki yazılarından farklı olan el yazısı kaydını yapıp yayımlamıştır⁶. Akademisyen B. Rinçen de kendi eserinde yayımlamıştır⁷. Türkolog S. Harcavbay, Türk bilim adamı O. F. Sertkaya ile yazıtı tekrar inceleyip⁸ en son araştırma olarak yayımlamıştır.

Biz, Taihar Çuluu'daki göktürk yazıtının sayısını belirtmeye çalıştık. Çünkü araştırmacılar burada kaç tane göktürk yazıtı olduğu konusunda değişik fikirler öne sürmüşlerdir. Taihar Çuluu'daki bütün yazıtlar tarihsel süreç içinde güneş, rüzgar, kar ve yağmur sularının etkisiyle yıpranmıştır. Ayrıca, bilinçsiz insanlar da yazıtın üstüne boyayla bir şeyler yazıp onun okunma durumunu daha da zayıflatmışlardır. Bu yüzden, bilim adamları ve araştırmacılar için buradaki yazıtı iyice incelemek imkanı azalmıştır.

³ Bkz. Wilhelm Radloff, Die Inschriften am Choito-Tamir, Die Alttürkischen Inschriften Der Mongolei, Osnabrück, 1987, s.260-268.

⁴ Bkz. Orhun H.N, Eski Türk Yazıtları II, İstanbul, 1938, s.107-123.

⁵ Bkz. Malov S.E, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii, M-L., 1959, s.46-54.

⁶ Bkz. Perlee H, Taikhar Çuluu, Studia Archaeologica, Tom I, Fasc IV, Ulaanbaatar, 1960, s.1-26.

⁷ Bkz. Rinçen B, Mongol nutag dahi hadny biçees gerelt höşöonii züil / Les Dessigns Pictographiques Et Les Inscriptions Sur Les Rochers Et Sur Les Steles En Mongolie, CSM. Tom XVI. Fask 1, Ulaanbaatar, 1968, s.34-36.

⁸ Bkz. Sertkaya O.F, Harcavbay S, Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan yeni yazıtlar (ön neşir), -Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000, Ankara, 2001, s.313-346.

TAIKHAR ÇULUU YAZITI

Biz, iyice inceleyip, hazırladığımız el kopyamızın hatalı olmadığını düşünüyoruz. El yazımız önceki bilim adamların el yazılarından çok daha farklı olduğu için karşılaştırdık. Hiç şüphesiz, araştırmamız “en son” değil ve amacımız konuyla ilgilenen diğer araştırmacıların bir daha inceleme yaptıklarında onlara yardımcı olabilmektir.

Önceki bilim adamlarının araştırmalarında geçmeyen birkaç yazı yeniden bulunmuştur. Maalesef bazı harfler silindiği için tam bir anlam ifade edebilecek yazı çok azdır. Bu yüzden sadece harf çevrimini yaptık.

	Metin	Harf çevrimi
1.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>biçin: Y i L ...Q a: W Y...Q... ...D m z: y.r...</p>
2.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>yrda: Y W L: bi... ...m: y r m... k ö k: ... t η r i Y W L t η r i s i Q ... R t B W ... z</p>
3.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>bg ... T š: p ĉ WR: ... i ... b Y ... ma ... bit d m ... i l g i b g ... N: b i ... T G Y ... R ...</p>
4.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>Y t k ĉ B Q T W N</p>
5.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>a Q ... m z : Q ... Y R L Q z W N : ... m s i r k a ...</p>
6.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>... a l g d :</p>
7.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>Y r G</p>
8.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>... g L ...</p>
9.	<p>ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ ᠨᠢᠳᠤᠰᠢᠨᠢᠯᠢᠰᠤ</p>	<p>... η a G W : W L W s z i ...</p>

TAIKHAR ÇULUU YAZITI

Karşılaştırma

1.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ	yerimen kut bir	Yerimle hayır (huzur) birdir
V.V.Radloff	የ... ገዥ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ	äpim apa kyt äpti aln äp	Zwischen meinen Helden war Glück, ein heldenmüthiger Mann
S.E.Malov	የ... ገዥ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ	İrim ara kutı äpti al(n) äp	Между моими героями было его счастье, героический человек
Biz	ነኩ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ	Erimen qut berti	...kut vermiş

2.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን	it yıl t[(o)k(u)z(u)nç(a)y?] kök t(e)ngride kul(t?) bulm(i)ş öt(ü)k(e)n (i)l(i)nde y(i)g(e)n (i)rk(i)n (i)l(i)m(i)n t(ö)rüm(i)n k(a)nt(i)m öngre k.....r... kut t(e)ngri kutl(u)g bolz(u)n	Köpek yılının d(okuzuncu ayının?) mavi Gökten kut bulmuş Ötüken toprağında Yegen İrkin ilimi, törümü kantım. Doğuda K.....r....kut tanrı kutlu olsun
Biz	የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን የዘንድ ወይን ወይን	it yılay ikiay tänridä kut bulm....qan ilindäqan atır ...öntürdi öñräatır öz	Köpek yıliki ay....ay. Tanrıdan kut bulmuş ...han ülkemde ...han adı...kurumuş ...adı kendi....

3.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	ገላላ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ የተሰጠውን ክፍል ትኩረት አድርጎ	T(e)ngr(i)k(e)n (a)lp kutl(u)g k(a)n Öge tireg bilgesin (ü)ç(ü)n in (a)lp (a)t(i)m köl t(a)rk(a)n b(e)g k[utl(u)g?] b(e)gl(e)r bir y(i)g(i)rmiki (a)y bir y(a)ngıka (a)y(i)g... k... ot(u)z y(a)ş(i)mka t(i)g(i)n...b(a)rs...dg	Tengriken Alıp Kutlug Bilge Kan Öge Tireg beyler bilgeligi için küçük Kahramanlık atım Köl Tarkan Beg K(utlug) begler On birinci ayın birinci gününde fena... Otuz yaşında Alp Kutlug Bilge kağan ülkesinde Tigin Bars...

Biz	ᠨᠠᠨᠠᠨ ᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠬᠢᠨᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ	Teñriken alp qutlug bilgä qan Ögiring begler bilgä ön..... Alptımqan beg.....bir Bir yeg.....bir... qayanay teg.....kü.....	Tengrihen Kahraman Kutlug Bilge kağan Mutlu olduran haklı beyler bilgi... Kahramandım,...han bey...bir. Bir iyi...bir...kağan...ay... Kadar...ün.....
-----	---	---	---

4.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	Dᠵᠠᠨᠠᠨᠢ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ Dᠵᠠᠨᠠᠨᠢ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ	Yüzl(ü)g kunç(u)y t(a)rduş kunç(u)y	Güzel hanım(kunçuy) Tarduş hanım (kunçuy)
Biz	Dᠵᠠᠨᠠᠨᠢ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ Dᠵᠠᠨᠠᠨᠢ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ	Yünlüg qunçuy ...duş qunçuy	...prenses ...prenses

5.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ	in(i) öz (i)n(e)nçü yıl(a)n öz (i)n(e)nçü t(a)rd(u)ş köl iç [ç]or b(e)ş b(a)l(i)k[k]a b(a)rır biz kutl(u)g bolzun	İni öz İnençü yılan öz İnençu Tarduş köl-iç-çor beş balğa varır ız. Kutlu olsun.
Biz	ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨçurqa barrırqutluγ bolzunÇur ... varır ... kutlu olsun.

6.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ ᠶᠢᠨᠢᠭᠦᠨ ᠵᠡᠨᠠᠭᠢᠨ	Biçin yıl yetinç ay biş yig(i)rım ike biç(e)g b(a)ç(a)g ka b(a)rt(i)g p(e)şuy k(a)ra b(a)ş(i)g y(a)yl(a)t(i)m küzte t(o)nyın t(a)şga (e)rt(i)m munta (e)bing ili b(a)r it(i)m(i)n köng(ü)l (a)y uyarı ok	Maymun yılının yedinci ayının on beşinde Biçeğ-Baçag'a gittik. Peşuy Kara-baş (tepe)'ta yaz mevsimini geçirdim. Güz'de Tonyın-Taş'a ulaştım. Burada evinin halkı var. ...gönül ay... ok ...

Kaynaklar

- ORKUN, H.N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*, İstanbul.
- RADLOFF, W. (1987). *Die alttürkischen inschriften der Mongolei*, Osnabrück.
- RINTCHEN, B. (1968). *Les designs pictographiques et les inscriptions sur les rochers et sur les steles en Mongolie*, CSM. Tom XVI. Fasc 1, Ulaanbaatar.
- SERTKAYA, O.F, HARCAVBAY S. (2001)., Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan yeni yazıtlar (ön neşir), **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000**, Ankara, 2001: 313-346.
- МАЛОВ, С.Е. (1959). *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, М-Л.
- ПЭРЛЭЭ, Х. (1960). “Тайхир чулуу”, **Studia Archaeologica**, Tom I, Fasc IV, Улаанбаатар.